

УЗАГАЛЬНЕННЯ

**Судової практики розгляду у 2013 році
місцевими судами Івано-Франківської області
справ про надання особі психіатричної допомоги
в примусовому порядку**

ПЛАН

1. Вступ.
2. Статистичні відомості по категорії справ, яка була предметом аналізу.
3. Дотримання вимог щодо форми та змісту заяв про примусову госпіталізацію.
4. Дотримання вимог щодо строку подачі заяв про примусову госпіталізацію та їх розгляд судом..
5. . Дотримання вимог інших норм процесуального законодавства при розгляді заяв про примусову госпіталізацію
6. Якість судових рішень.
7. Оскарження рішень по даній категорії справ.
8. Висновки і пропозиції.
9. Нормативно-правові акти та судова практика до теми узагальнення.

1. Вступ

Згідно плану роботи на 2013 рік Апеляційним судом Івано-Франківської області проведено узагальнення судової практики по застосуванню місцевими судами законодавства України про надання громадянам психіатричної допомоги у примусовому порядку. Специфіка надання особі психіатричної допомоги полягає у тому, що такі захворювання (психічні розлади) можуть виключати можливість особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Тому в окремих випадках таке лікування може мати неправомірний характер, порушувати вимоги законодавства, посягати на суб'єктивні права особи, якій надається психіатрична допомога.

У правозастосовній діяльності ще має місце формальний розгляд судом справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, недотримання прав та гарантій психічно хворих осіб.

Тому проведення такого узагальнення є актуальним для з'ясування проблемних питань, які виникають при розгляді даної категорії справ, для виявлення та усунення помилок, порушень норм чинного законодавства про психіатричну допомогу.

2. Статистичні відомості по категорії справ, яка була предметом аналізу.

На узагальнення апеляційному суду надіслано **32** цивільні справи названої категорії. Із цієї кількості **30** справ щодо примусової госпіталізації громадян перебували у провадженні Івано-Франківського міського суду, оскільки згідно із ст.279 ЦПК України заяви представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи у примусовому порядку подаються за місцезнаходженням зазначеного закладу. З оглянутих справ вбачається, що із відповідними заявами в суд зверталися тільки представники двох психіатричних закладів, розташованих у м. Івано-Франківську.

З числа 30 зазначених справ по 29 справам було ухвалено рішення про примусову госпіталізацію особи. По одній справі ухвалою суду заяву про примусову госпіталізацію особи було залишено без розгляду за заявою представника лікарні.

З числа 32 надісланих на узагальнення справ 1 справа про призначення хворому амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку розглянута Богородчанським районним судом та одна справа про продовження надання такої допомоги розглянута Галицьким районним судом. По цим двом справам ухвалено рішення про задоволення заяв щодо надання амбулаторної психіатричної допомоги.

В апеляційному порядку по названій категорії справ переглянуте тільки одне рішення за апеляційною скаргою прокурора. Оскаржене рішення апеляційним судом було залишено без змін.

3. Дотримання вимог щодо форми та змісту заяв про примусову госпіталізацію.

Вивчення розглянутих Івано-Франківським міським судом справ згаданої категорії показало, що у переважній більшості випадків заяви про примусову госпіталізацію подавались лікарями - психіатрами за їх підписами з проставлянням печатки психіатричного закладу. При цьому в подальшому до справ долучаються копії довіреностей, виданих головним лікарем психіатричного закладу лікарям-психіатрам.

Однак, оскільки ч. 1 ст. 279 ЦПК України передбачено право звернення з заявою про примусову госпіталізацію представника психіатричного закладу, а не лікаря-психіатра, то практику прийняття судом заяв від лікарів-психіатрів без належно і своєчасно оформленої довіреності на представництво не можна вважати правильною.

Недоліком в оформленні є, зокрема, не зазначення в тексті довіреності повноважень представника. Наприклад, в матеріалах справи та ще в окремих справах міститься одна довіреність психіатричного закладу на здачу лікарем документів в суд, а інша – на виступ в суді лікаря-психіатра.

Крім того, є випадки, коли довіреності видавались лікарям-психіатрам не головним лікарем психіатричного закладу, а службовою особою (очевидно в.о. головного лікаря) без зазначення посади і прізвища, іноді без вихідного реєстраційного номера документа та дати. Такий недолік в оформленні довіреностей мав місце, зокрема, по справам №№344/2864; 344/1494; 344/9697; 344/9457 та іншим справам.

З наведеного випливає, що суду слід проявляти більшу уважність при прийнятті заяв про примусову госпіталізацію.

Із змісту ч. 1 ст. 280 ЦПК вбачається, що у заяві про госпіталізацію до психіатричного закладу у примусовому порядку повинні бути зазначені підстави для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлені законом.

Статтю 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» встановлено, що особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до психіатричного закладу без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що

являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність.

Отже, підставою для застосування примусової госпіталізації особи до психіатричного закладу є сукупність медичного і юридичного критерію: встановлення наявності у неї хвороби та істотні відхилення від норми в її поведінці, що становлять небезпеку для неї або оточуючих.

У всіх розглянутих справах, як того вимагає ч. 2 ст. 208 ЦПК України, до заяви про примусову госпіталізацію додано висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність такої госпіталізації.

Рішення з питань, пов'язаних з встановленням захворювання та з наданням психіатричної допомоги згідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» у всіх випадках приймалися комісією лікарів-психіатрів в складі двох чи трьох лікарів. Сумніву щодо правильності оформлення таких висновків та їх обґрунтованості не виникає.

Однак, згадана норма процесуального закону – ч. 2 ст. 280 ЦПК України вимагає додання до заяви про примусову госпіталізацію, крім висновку комісії лікарів, й інших відповідних матеріалів для підтвердження наявності підстав для примусового лікування і зокрема, наявності юридичного критерію – відомостей про поведінку пацієнта. Ця вимога при поданні заяв психіатричними закладами не завжди виконувалась.

До заяви в більшості випадків додавалися: копії виписок з амбулаторних медичних карток громадян; копії направлення особи на госпіталізацію, які не завжди чітко і зрозуміло викладені.

Тільки в невеликій частині розглянутих справ долучено: заяву родичів хворої особи про її агресивну або неадекватну поведінку, рапорти працівників міліції.

4. Дотримання вимог щодо строку подачі заяв про примусову госпіталізацію та їх розгляд судом.

Відповідно до ч. 4 ст. 280 ЦПК України у випадках, коли відповідно до закону госпіталізація у примусовому порядку була проведена за рішенням лікаря-психіатра і визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів, психіатричний заклад, в якому перебуває особа, направляє до суду заяву про її госпіталізацію у примусовому порядку протягом 24 годин.

Частина 1 ст. 281 ЦПК України зобов'язує суд розглянути заяву про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку протягом 24 годин з дня її надходження.

Вивчення надісланих на узагальнення справ показало, що суд переважно розглядає заяви про примусову госпіталізацію на наступний день після їх надходження, тобто з дотриманням встановленого законом строку. Тільки в одному випадку розгляд справи відбувся через чотири дні після подачі заяви психіатричним закладом, тобто з порушенням встановленого законом строку. У згаданій справі було ухвалено рішення про примусову госпіталізацію громадянки Нігерії. Затримка розгляду справи у даному випадку була пов'язана з намаганням Івано-Франківського міського суду повідомити через МЗС України посольство Нігерії про судові засідання та забезпечити участь представника посольства.

Оперативності розгляду справ щодо надання громадянам психіатричної допомоги в примусовому порядку сприяло те, що згідно із Законом України від 04.07.2012 року №5041-У1 Цивільний процесуальний Кодекс України було доповнено статтею 158-1 "Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції".

У відповідності із названою правовою нормою питання про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції суд вирішував за наявності відповідного клопотання психіатричного закладу. В цих випадках суд на підставі ч.3 ст.6, ст.158-1 ЦПК України постановляв ухвали про розгляд справ щодо примусової госпіталізації в закритому судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Вивчення надісланих на узагальнення справ про примусову госпіталізацію до психіатричного закладу показало, що в переважній більшості розгляд справ цієї категорії відбувався в судових засіданнях в режимі відеоконференції. Тільки в окремих випадках при розгляді таких справ приймали участь особи, щодо яких подано заяви про їх примусову госпіталізацію.

Не можна заперечити, що можливість участі хворої особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції у багатьох випадках є виправданою. Проте, слід зауважити наступне.

В ч.6 ст.158-1 ЦПК України зазначено, що використовувані в судовому засіданні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені ЦПК України.

Частиною 7 названої правової норми передбачено, що хід і результати процесуальних дій, проведених в режимі відеоконференції, фіксуються судом, який розглядає цивільну справу, за допомогою технічних засобів відеозапису. Носій відеозапису відеоконференції є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

Однак, до жодної з розглянутих судами справ названої категорії носій відеозапису не додано. І тому невідомо чи було судом дотримано вимоги ч.7 ст.158-1 ЦПК України.

З журналів судового засідання по цим справам вбачається, що в багатьох випадках в судових засіданнях, які проводились в режимі відеоконференції, пояснення хворих осіб тривали всього 20-40 секунд, іноді – де-кілька хвилин. Тому залишаються не зрозумілими питання: яким чином за цей час особа була ідентифікована і чи роз'яснено їй процесуальні права, що саме вона могла пояснити суду за такий короткий час.

5. Дотримання вимог інших норм процесуального законодавства при розгляді заяв про примусову госпіталізацію

Згідно із вимогами закону розгляд всіх справ даної категорії проводився судом у складі одного судді та двох народних засідателів.

У відповідності із ч. 2 ст. 281 ЦПК України судові справи щодо надання психіатричної допомоги у примусовому порядку повинні розглядатися в присутності особи, щодо якої вирішується питання про надання їй такої допомоги.

Раніше заяви про примусову госпіталізацію нерідко розглядалися у відсутності осіб, щодо яких вирішувалось питання надання психіатричної допомоги. Причиною цього було загострення хвороби у таких осіб, що перешкоджало їх транспортуванню до суду та участь у судовому засіданні. Ця обставина в частині випадків підтверджувалась відповідною довідкою головного лікаря, а в іншій частині справ – комісійним висновком лікарів-психіатрів про важкий стан хворого.

В подальшому, як було зазначено вище, в цивільному процесуальному законодавстві, зокрема в ст. 158¹ ЦПК України, було врегульовано питання участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Враховуючи обов'язок суду розглянути заяву протягом 24 годин, специфіку даної категорії справ можна вважати названу правову норму такою, що не суперечить Конституції України.

Однак, слід зауважити, що з положень п. 5 принципу 18 додатку до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 року № 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги», якими передбачено, що пацієнт і його представник мають право бути присутніми на будь-якому слуханні, брати в ньому участь та бути вислуханим. Отже, суди повинні забезпечувати участь у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги

(за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), або ж отримувати письмову відмову в разі її небажання бути присутньою.

Про це наголошується у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 03 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування».

У названій постанові Пленуму Верховного Суду України зазначено, що виходячи з принципу презумпції психічного здоров'я людини, судам необхідно роз'яснювати особі, щодо якої вирішується питання про примусове лікування, її процесуальні права, вручати копії процесуальних документів, а у разі участі особи в судовому засіданні, суду належить опитувати її про обставини, які мають значення для правильного вирішення заяви та давати відповідну оцінку цим показанням з урахуванням інших зібраних у справі доказів.

Однак, в матеріалах справи відсутні об'єктивні відомості про вручення особі або представнику судом копії заяви про її примусову госпіталізацію, про роз'яснення такій особі її процесуальних прав. Це є істотним недоліком при розгляді даної категорії справ. По жодній розглянутій у відсутності особи справі копія рішення про примусову госпіталізацію громадянам не надсилалась і не вручалась, що суперечить вимогам ч. 3 ст. 222 ЦПК України.

Судам слід мати на увазі, що за змістом норм цивільного процесуального законодавства України в справах даної категорії скороченої процедури дослідження доказів не передбачено. Слід врахувати, що примусове надання психіатричної допомоги має застосовуватись тільки за наявності підстав, передбачених нормами Закону України «Про психіатричну допомогу».

Отже, суди повинні критично оцінювати висновки комісії лікарів-психіатрів з точки зору їх наукової обґрунтованості, переконливості й вмотивованості, оскільки згідно із ч.6 ст. 47 ЦПК України ці висновки є доказами у справі, які не мають наперед установленної сили, не є обов'язковими для суду, але незгода з ними має бути мотивована у рішенні.

Крім того, при розгляді справи даної категорії необхідно перевірити: чи дійсно особа, щодо якої вирішується питання про примусове надання психіатричної допомоги, вчинила чи виявляла реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи для оточуючих; чи є відомості, що особа неспроможна задовольнити свої основні життєві потреби її життєдіяльності.

Згідно ч.2 ст. 281 ЦПК України розгляд справ за заявами про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку повинні розглядатись з обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу, що подав заяву.

Розгляд направлених на узагальнення справ за заявами про примусову госпіталізацію відбувався з обов'язковою участю прокурора та лікаря-психіатра, який мав повноваження

представника психіатричного закладу. В даному випадку має місце процесуальне сумісництво. Однак, немає підстав вважати таке сумісництво неправомірним. В таких випадках в рішенні необхідно відображати, що лікар-психіатр виступає також в якості представника психіатричного закладу. В жодному рішенні цього не зазначено.

Норми цивільного процесуального закону України не передбачають обов'язкової участі захисника особи щодо якої вирішується питання про застосування примусової госпіталізації.

Однак, виходячи з положень п.5 принципу 18 додатку до згаданої резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18.02.1992 року «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» судам необхідно забезпечувати участь у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Слід зауважити, що частиною 2 статті 52 КПК України передбачено обов'язкову участь адвоката при проведенні справи про застосування примусових заходів медичного характеру з моменту встановлення факту наявності у особи душевної хвороби.

Тому залишається незрозумілим чому законодавець не вважав необхідним при розгляді справ даної категорії обов'язкову участь адвоката особи щодо якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку. Адже, очевидно, що особа, яка комісією лікарів-психіатрів визнана такою, що потребує психіатричної допомоги, не здатна сама захистити свої інтереси.

Вивчення цивільних справ, направлених на узагальнення, показало, що тільки по одній справі участь приймав адвокат, який згідно договору надавав правову допомогу хворому. В решті справ забезпечувалась тільки обов'язкова участь прокурора та представника психіатричного закладу.

В ч.2 ст. 281 ЦПК України вказується на обов'язкову участь при розгляді даної категорії справ законного представника особи щодо якої розглядається питання, пов'язане з наданням психіатричної допомоги. Згідно ст. 242 ЦК України законними представниками є:

- 1) батьки щодо своїх малолітніх та неповнолітніх дітей;
- 2) опікуни – щодо малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною.

По справам, надісланим на узагальнення, питання про надання у примусовому порядку психіатричної допомоги неповнолітнім дітям не вирішувалось.

По одній справі (№344/609) вирішувалась заява про примусову госпіталізацію до психіатричного закладу особи, яка рішенням суду раніше була визнана недієздатною. Однак, в порушення вище названої норми закону суд розглянув справу без участі опікуна недієздатної особи.

6. Якість судових рішень.

Вивчення справ, направлених на узагальнення, показало, що більша частина постановлених по них рішень про задоволення заяв психіатричного закладу щодо примусової госпіталізації громадян не відповідає в повній мірі вимогам ст. ст. 213, 214 ЦПК України та постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року №14 «Про судові рішення».

Фактично такі рішення в основному подібні одне до одного, хоча ухвалювались різними суддями.

В більшості мотивувальні частини цих рішень є дуже короткими (2-3 речення). І вона зводиться переважно до того, що суд після опису дій особи посилається на комісійний висновок лікарів-психіатрів, яким особі встановлено діагноз та викладається зміст ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу».

В частині судових рішень практично відсутній логічний висновок з посиланням на об'єктивні докази чому саме суд вважає, що особі необхідна примусова госпіталізація до психіатричного закладу.

7. Оскарження рішень по даній категорії справ.

Із числа надісланих на узагальнення справ тільки одне рішення про примусову госпіталізацію було оскаржено в апеляційному порядку. Апеляційна скарга, в якій зазначались процесуальні порушення, допущені судом першої інстанції, була подана прокурором. Ухвалою апеляційного суду від 11 червня 2013 року рішення Івано-Франківського міського суду від 14 травня 2013 року в згаданій справі було залишено без змін.

На постановлені по даній категорії справ рішення може бути подано апеляції, касаційна скарга у порядку, передбаченому ЦПК України. Про це наголошується у п. 26 згаданої вище постанови Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 року.

Однак, слід зазначити, що в жодній справі немає відомостей про виконання судом вимоги ч.3 ст. 222 ЦПК України про надіслання особі, яка не була присутня у судовому засіданні, копії рішення про примусову госпіталізацію. Це, можливо, є однією із причин того, що рішення суду про примусову госпіталізацію до психіатричного закладу фактично в апеляційному порядку залишаються не оскарженими.

Європейський суд з прав людини від 08.11.2005 року в рішенні «Горшков проти України» зазначив, що ключовою гарантією за п. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод є те, що особа, яка примусово утримується у психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням. Європейський суд по цій справі визнав, що стосовно Горшкова, який був підданий примусовому лікуванню у психіатричному закладі після вчинення ним суспільно-небезпечних діянь, мало місце порушення згаданого п. 4 ст. 5 Конвенції.

Суд дійшов до висновку, що правовий механізм, що міститься у нормах Закону України «Про психіатричну допомогу» та у Кримінально-процесуальному кодексі України, не забезпечував реального права на оскарження пацієнтом судових рішень.

Крім того, суд наголосив на тому, що особа, яку піддано обов'язковому медичному лікуванню, повинна мати доступ до суду та можливість бути вислуханою або особисто, або через будь-яку форму представництва. Не вимагається, щоб перегляд за п. 4 ст. 5 Конвенції був автоматичним, однак, суд вважав, що краще, щоб особа мала можливість самостійно порушити провадження щодо перегляду.

Аналізуючи розглянуті судом першої інстанції справи, можна дійти до висновку, що правовий механізм, визначений ст. ст. 280 - 282 ЦПК України не забезпечує представництва особи, щодо якої вирішується питання про примусове надання психіатричної допомоги, та права на оскарження судового рішення. Межа можливостей пацієнта у такому провадженні обмежена. І можна вважати, що існує тільки опосередковане право на оскарження судового рішення з цих питань.

8. Висновки і пропозиції:

1. Судам при прийнятті заяв про примусову госпіталізацію громадян слід більш ретельно перевіряти наявність у лікаря-психіатра, який підписав заяву, належно оформленої довіреності психіатричного закладу.

2. При розгляді даної категорії справи, і зокрема, в режимі відео конференції, виходячи із презумпції психічного здоров'я, встановленого ст.3 Закону України «Про психіатричну допомогу», судам належить суворо дотримуватись вимог норм ЦПК України, і зокрема вимог щодо роз'яснення прав особи у процесі, в тому числі і права на апеляційне оскарження, вимог ст.158-1 ЦПК України.

3. Підвищити якість рішень, які ухвалюються, звернувши увагу на необхідність їх відповідності ст. ст. 213, 214 ЦПК України.

5. Звернутися у вищий законодавчий орган України з пропозицією вдосконалення норм процесуального законодавства, які регулюють порядок розгляду справ даної

категорії та представництва особи, і приведення їх у відповідність з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Дане узагальнення обговорити на нараді судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області та ознайомити з ним суддів Івано-Франківського міського суду.

Узагальнення

склав суддя Апеляційного

суду Івано-Франківської області

Девляшевський В.А.

9. Нормативно-правові акти та судова практика до теми узагальнення:

1. Конституція України.
2. Закон України «Про психіатричну допомогу» № 1489 від 22.02.2000 року із змінами і доповненнями.
3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. №2801.
4. Цивільний процесуальний кодекс України.
5. Цивільний кодекс України.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.
8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.02.1992 року №46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» з додатками.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 03.06.2005 року «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»
10. Ухвала Вищого Адміністративного суду України від 27.05.2008 року.
11. Рішення Європейського суду з прав людини щодо прийнятності заяви Горшкова проти України.
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 року в справі «Горшков проти України».